

Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet'in ilanıyla başlayan devrede gelişen özgürlük ortamında kurulan fırkalar içinde en önemlisidir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası siyasî bir oluşum olarak ortaya çıkmadan önce kurulan ve hepsi de İttihat ve Terakki Fırkası'na rakip olma iddiasındaki fırkaların hiçbiri siyaseten bir varlık gösterememişlerdir. Bunlar, İttihâd-ı Muhammedî Fırkası (5 Nisan 1909), Mutedil Hürriyetperveran Fırkası (Kasım 1909), Osmanlı Demokrat Fırkası (6 Şubat 1910), Ahâli Fırkası (21 Şubat 1910) ve Osmanlı Sosyalist Fırkası'dır (1910). Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın ortaya çıkışında **İttihat ve Terakki Fırkası**'nın, tavizsiz ve diktatörce yönetme arzusunun büyük payı olduğu gerçektir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın siyasî yapısından kaynaklanan bu tavrı giderek kendisine karşı muhalefeti körüklemiş, hem kendi bünyesinden hem de diğer siyasi oluşumlardan yükselen muhalif sesler Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın siyaset sahnesine çıkmasına neden olmuştur. Kurulmasına karar verilen fırkanın nizamnamesi ve programı **Rıza Nur**'un evinde **Ahmet Reşit (Rey)** tarafından kaleme alınmış, bu çalışmalara ayrıca İsmail Kemal Mithat (Fenmen), Mâhir Sait ve Hüseyin Siret de (Özsever) katılmıştır. Kuruluş çalışmalarına ordu içinde hayli taraftarı olduğu düşünülen Miralay Sâdik Bey de davet edilmiştir. Nihayet fırkanın kuruluş beyannamesi ve programı Mâhir Sait, Kemal Mithat, Hüseyin Siret ve Rıza Nur'dan oluşan bir heyet tarafından İstanbul Valisi Emin Bey'e verilmiş ve fırka kurulmuştur (21 Kasım 1911). İdare meclisi üyeleri olarak da şu isimlere yer verilmiştir: Miralay Sâdik Bey, Rıza Nur, Lütfi Fikri, Gümölcineli İsmail, Şükrü el Asefî, Dukakinzâde Basri (Gün Tekin), Muhammet Hamdi (Yazır), Mâhir Sait, Rıza Tevfik, Mithat Fraşiri, İsmail Sıtkı (Oğuzbeyoğlu), Hüseyin Siret, İsmail Kemal Mithat. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, sahip olduğu 70 kadar milletvekiliyle Meclis-i Mebusandaki en kalabalık muhalif grubu oluşturmuştur. 24 Kasım 1911'de fırkanın Şehzadebaşı'nda bulunan merkezinde yapılan toplantıda **Damat Ferit Paşa** başkanlığa, Miralay Sâdik Bey de başkan yardımcılığına getirilmiştir. Fırkanın İstanbul ve Anadolu'da 100'e yakın şubesi açılmıştır. Fırka, azınlıklara yeni haklar verilmek suretiyle siyasi bütünlüğün muhafaza edilebileceğini düşünmüş, bu da azınlıkların firkaya ilgi göstermelerini sağlamıştır. Fırka, 'ittihad-ı anâsır' fikrini benimsemiş, bunun da Prens Sabahaddin'in ileri sürdüğü adem-i merkeziyet usulüyle gerçekleştirilebileceğine inanılmıştır. Esas itibarıyla fırka Prens Sabahaddin'in fikirlerine dayanmış, azınlıklar da bu sebeple firkaya teveccüh göstermişlerdir. En azından kısa vadeli amaçlarını fırka programında bulmuşlardır. Fakat Hürriyet ve İtilaf Fırkası zımnen de olsa herhangi bir azınlık için özerklik öngörmemiştir. Birinci önceliği Osmanlı siyasi bütünlüğünü korumak olmuştur. Dış siyasette ise Avrupa devletleriyle ve özellikle İngiltere ile iyi geçinilmesi gerektiği savunulmuştur. Ekonomi politikasının temelini ise liberalizm oluşturmuştur. Şahsi teşebbüsün önündeki engelleri kaldırarak refah ve serveti arttırmayı, yabancı sermayenin memlekete girmesini teşvik ederken, halkın yabancı rekabetten zarar görmemesini sağlayacak esaslı bir iktisat politikası oluşturmayı hedeflemiştir. Devlet arazilerinin uygun şartlarda ihtiyaç sahiplerine verilmesi, ekonomik faaliyetleri hızlandırmak için vilayetlerde kredi verebilecek kurumlar meydana getirilmesi, tarımsal üretimin Ziraat Bankası aracılığıyla desteklenmesi, topraksız çiftçilerin durumlarını düzeltecek yasal önlemler alınması öngörülmüştür. Vergilerin mükelleflerin gücüne, adalet ve eşitlik esasına dayanarak toplanması amaçlanmıştır. İttihat ve Terakki'ye karşı sert bir muhalefet yürüten Hürriyet ve İtilafçılar, basını da etkin bir biçimde kullanmışlardır. Devrin önemli aydınlarından Lütfi Fikri'nin 29 Nisan 1911 tarihinden itibaren çıkardığı *Tanzimat* gazetesi, Tunuslu Hayrettin Paşa'nın oğullarının çıkardığı *Şehrah*, *İkdam* ve bunun yerine çıkarılan *İkhtiham* ile *Sabah* ve *Yeni Gazete* fırkayı desteklemiş ve İttihat Terakki'ye karşı yürütülen muhalefetin başını çekmişlerdir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın meclisteki hâkimiyetine son veren ve nihayet İstanbul'da 11 Aralık 1911'de yapılan ara seçimi bir oy farkıyla da olsa kazanan fırka, İttihat ve Terakki'yi korkutmuş ve önlemler almaya sevk etmiştir. İttihat ve Terakki hükûmeti, Anayasa'nın, meclisin feshine dair 35. maddesini değiştirmek

istemmiş, Hürriyet ve İtilaf ise bu değişikliğin Meclisten geçirilmesini engellemiştir. Bunun üzerine hükûmet, Anayasa'nın 7. maddesine istinaden meclisi padişah iradesiyle feshettirmiştir (18 Ocak 1912). Meclis-i Mebûsanın feshedilmesinden üç ay sonra yapılan ve "sopalı seçim" olarak adlandırılan seçimler Hürriyet ve İtilaf'ın meclisten tasfiye edilmesine neden olmuştur. 2-9 Haziran 1912'de gerçekleşen kongrede başkanlığa Müşir Fuat Paşa getirilmiştir. Balkan Savaşı'nın yaşandığı tarihlerde fırka, Miralay Sâdik Bey ile Gümölcineli İsmail'in etkisi altına girmiştir. Müşir Fuat Paşa 1 Ocak 1913'te firkadan ayrılmış, 23 Ocak 1913'teki Babıali Baskını'ndan sonra önde gelen isimleri yurt dışına sürüldüğü için de firkanın varlığı sona ermiştir. Yurt dışındaki yeni teşkilatlanmada reisliğe İttihat ve Terakki muhaliflerinden Şerif Paşa, ikinci başkanlığa da Sadık Bey getirilmiş, ancak Şerif Paşa da kısa süre sonra istifa etmiştir. Bunun üzerine Gümölcineli İsmail ve Miralay Sadık Bey Mısır'a gitmişlerdir. Fiilen dağılan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın mensupları I. Dünya Savaşı sırasında da muhalif kalmışlar, düşmanımın düşmanı dostumdur müddeâsınca Osmanlı Devleti'nin değil İttihat ve Terakki'nin düşmanı saydıkları İtilaf Devletleri'yle ve özellikle İngiltere ile iş birliği yapmaktan da geri durmamışlardır. I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanınca, İttihat ve Terakki de siyaset sahnesinden belki de hiç dönmemesine inmiştir. İttihatçıların en önemli siyasi rakibi olan Hürriyet ve İtilafçılar siyasi hayatta görülen boşluğu doldurmak için harekete geçmişlerdir. 10 Ocak 1919'da tekrar faaliyete geçen Hürriyet ve İtilaf'ın İstanbul ve taşrada şubeleri açılmıştır. Milli Mücadeleyi yürütenleri İttihatçılıkla suçlayan Fırka'ya Anadolu'da teveccüh gösterilmemiştir. Fırka'nın Padişah Vahideddin'in de tam desteğini aldığı görülmüştür. Padişah Hürriyet ve İtilaf'a selâm-ı şâhânesini göndermiştir; *Alemdar*'da Refi Cevad, "Padişahımız Hürriyet ve İtilaf Fırkasına selâm-ı şâhânelerini gönderdiler. Bu selâm senelerden beri ezilen fırka efrâdının bütün vatan için çektiği elem ve ızdırâbı bir anda unutturacak derecede teşfiye-kâr bir mahiyeti haizdir... Eğer ilân-ı meşrutiyette Mehmed Han-ı Sâdis Hazretleri bu Osmanlı tahtında bulunmuş olsaydı, bu devlet birkaç mecnûnun bâzîçesi olmazdı. Hele bu Harb-i Umumî denilen afete dünyada girmezdik... Bu selâm yalnız fırka efrâdının değil, bütün milletin kalbinde unutulmaz bir vesile-i iftihârdır. Mehmed Vahideddin-i Adil Hazretlerinin selâmına nâil olan Hürriyet ve İtilaf için ne büyük şeref." diye yazmıştır. Fırka 24 Ocak 1919'da *Alemdar*'da yayımlanan beyannamesinde, bu devrede yaşanan her olumsuzluğun sorumlusunun İttihat ve Terakki Fırkası olduğunu iddia etmiştir. I. Dünya Savaşı'nda İngiliz ve Fransızlarla savaşırken cihâd-ı mukaddes ilan edilmesini de doğru bulmamıştır. Dönemin bir özelliği de, Hürriyet ve İtilaf'ın, firkayla hiçbir zaman tam bir uyum göstermeyen Damat Ferit'in ve Padişah'ın İngilizciliğinin örtüşmesidir. Damat Ferit'in ve Vahdeddin'in herkesin malûmu olan İngilizciliklerine değilse de, Hürriyet ve İtilaf'ın İngilizciliğine kısaca değinmek gerekir. Mensuplarının hemen tamamı İngiliz taraftarıdır ve taşrada yeniden örgütlenirken, Kürt Teali ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti'yle beraber hareket etmişlerdir. Hürriyet ve İtilaf'ın etkin isimlerinin İngiliz taraftarlığıyla ilgili bir belge de bu kanıyı doğrulamaktadır. 21 Kasım 1918'de Bern'deki İngiliz Büyükelçisi Rumbold, İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderdiği kapalı tel yazısında, "... bizimle dost olan Kemal Mithat ve Hakkı Halit gibi Türklerin, koruyuculuğumuz altında Türkiye'ye dönmelerine izin vermezsek, kolaylık sağlamak için Fransa'ya başvuracaklar. Bu da yazık olacak..." diyordu. Adı geçenler, İngilizlerin koruyuculuğunda Aralık sonu veya Ocak başı gibi Türkiye'ye dönüyorlardı. Daha birçok isim olmasına rağmen adı geçenlerin bir özelliği vardı. Firkanın mütareke döneminde yayın organı olarak nitelendirilebilecek olan Alemdar gazetesinin başyazarlarından olan Hakkı Halit ve Mithat Paşa'nın torunu olan Kemal Mithat Beyler, 1918 yılında "Barış ve Kurtuluş Partisi"ni kurmuşlar ve Ermenilerle de anlaşarak İttihat ve Terakki'ye karşı bir muhalefet cephesi oluşturmak istemişlerdi. 4 Mart 1919 tarihli ve İstanbul kaynaklı bir İngiliz istihbarat raporunda Hürriyet ve İtilaf'ın niyetinin, İngiliz katlarının görüş ve talimatlarına göre çalışmak olduğu belirtilmişti. 8 Mayıs 1919'da firkanın başına, Mısır'dan İstanbul'a dönen Miralay Sâdik Bey geçmiştir. Bu dönemde firkanın yayın organı olarak bilinen en önemli gazete, firkanın veznedarı Bâlâlı Şehsüvarzâde Hacı Osman Bey

tarafından ancak on dokuz sayı çıkarılabilen *Mes'ûliyet* olmuştur (27 Ağustos- 15 Eylül 1919). *Alemdar* gazetesi ise fırkanın yayın organı olmadığı hâlde en ateşli savunucusu olarak görünmüştür. Fırka mensuplarından **Ali Kemal Bey** de, *Peyam*'da ve daha sonra *Peyam-ı Sabah*'ta yazdığı makalelerle fırkayı desteklemiştir. Fırka yanlısı gazetelerde yayımlanan yazılar, Fırkanın İttihat ve Terakki aleyhtarlığının derecesi ve azınlıklar politikası açısından bir fikir vermektedir. 20 Ocak 1919'da Refi Cevad *Alemdar*'da kaleme aldığı Efkâr-ı Umumiye ve Kanûn isimli başyazıda, "... Biz bütün İttihat Terakki erkânının hemen ipe çekilmesine taraftar değiliz" derken, Yılanlar Başlarını Kaldırıyor adlı bir diğer makalede, "... Açıkça söylüyoruz. Artık ümidimiz kesildi. Bu yılanlar başlarını kaldırıyorlar. Yarın öbür gün ilk fırsatta milletin vücuduna yine sarılacaklar. Hangi milletin? O milletin ki yine o yılanlar kanını emdiler. Hayatını kuruttular. Bir deri bir kemik bıraktılar. Şimdi de iliğini emmek için çalışıyorlar. Hayret ediyoruz. Vatan bu hâlde iken ben İttihatçıyım diyecek kabadayı elân mevcûd mudur? ... Bu millet ile asırlardan beri dost olan milel-i garbiyeyi zorla düşman ettiler. Bugün limanımızda bulunan kuvâ-yı ecnebiyeyi biz misafir olarak görüyoruz... Ey Talatların Enverlerin dalkavukları! Anâsırı bizden zorla soğutarak milletin canevine çelikleri saplayacak tezâhürâta sebep oldunuz. Allah belanızı versin." diye yazmıştır. Hürriyet ve İtilaf'a göre anâsır Türklerden zorla soğutulmuştu. Hürriyet ve İtilaf'ın mütareke dönemindeki yayın organı olarak nitelendirilen *Mesuliyet* gazetesinde de bu tezi işleyen yazılara yer verilmiştir. Nedense, emperyalistlerin bu yöndeki çabalarına bir kelimeyle olsun değinilmemiştir. 7 Eylül 1919'da, Ziya Kâmil'in yazdığı Abede-i İblis (Şeytan'a Tapanlar) adlı başyazıda şöyle denmiştir: "... Bir Türk genci Arap zevcesiyle bozuşturulur. Ne o milliyet cereyanı... safderûnlar kulûbe... Bir İslam'la Hristiyan komşu... bu artık bahse bile değmez. Onlar yalnız millî cereyanla değil bir de millî darbeyle o suretle yekdiğerinden ayrılmıştır ki, birleştirmeğe de gelmez. Derhal siz hamiyetsiz olursunuz. Çünkü İttihat ve Terakki'ye ve onun amâline karşı hamiyetsizsiniz... Bunlar daha ne istiyorlar? Milletin başından niçin eksik olmuyorlar? Bu abede-i iblis!" Millî hareketin de bir İttihatçı tertibi olduğunu savunan fırka, Millî Mücadeleyi yürütenlerin çoğunluğunun Türk Ocağı'na mensup olmaları nedeniyle bu kuruluşa da karşı olmuştur. 4 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa'nın Sadaret'e gelmesiyle tarihinde ilk ve son defa olarak kabine kuran Hürriyet ve İtilaf, İttihat ve Terakki mensuplarına aman vermemiş, Millî Mücadele'yi yürütenleri İttihatçı olmakla suçlamış bu da işe yaramayınca Bolşeviklikle itham etmiştir. Damat Ferit Paşa'nın bu ilk kabinesi fırkanın beklentilerine tam manasıyla cevap verememiştir. Ferit Paşa da bir ay içinde fırka ile olan bağlarını koparmıştır. Başkan Sâdık Bey, fırkanın hükûmetle hiçbir ilgisinin kalmadığını ve fırka mensubu nâzırlar kabineden çekilmedikleri takdirde fırka ile ilgilerinin kesilmiş sayılacağını bildirmiştir. Ancak bu hususta Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ile Sâdık Bey anlaşamamış, fırka mensubu nâzırlar kabinede kalmışlardır. İkinci ve üçüncü Damat Ferit Paşa kabineleri de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı tatmin etmemiştir. Fırka, hükûmete güvenmediğini açıklarken, Dâhiliye Nezareti de fırkanın hükûmete müdahale etmesine müsamaha gösterilmeyeceğini bildirmiştir. Fırkada fikir ayrılıklarının yaşandığını gördüğümüz bu devrede Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi taraftarlarıyla Sâdık Bey taraftarları arasındaki ihtilaf had safhaya ulaşmıştır. Mustafa Sabri Efendi'nin "Millî Muhafazakâr Fırka" adıyla yeni bir fırka kurma girişimine, Hoca Zeynelâbidin Efendi fırkada parçalanmaya neden olacağı gerekçesiyle engel olmuştur. Ancak dördüncü Damat Ferit Paşa kabinesinde, Mustafa Sabri Efendi'nin meşihat makamına getirilmemesi dolayısıyla siyasi gücünü kaybetmesi, Sâdık Bey'e Mustafa Sabri ve taraftarlarını genel merkezden uzaklaştırmak fırsatını vermiştir. Bu da 1 Haziran 1920 tarihinden itibaren siyaset sahnesinde Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası adı verilen yeni bir oluşuma yol açmıştır. 4 Haziran'da geçici başkanlığına Rıza Tevfik'in getirildiği, merkez heyetinde Mustafa Sabri, Hoca Zeynelâbidin, Şerif Sâdettin Paşa, Muhittin Paşa, Mehmet Ali, **Rıza Tevfik**, Sâlim Paşa ve Hoca Vasfi Efendi gibi isimlerin bulunduğu Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası 17 Haziran'da kuruluş beyannamesini vererek resmîyet kazanmıştır. 31 Temmuz 1920'de kurulan beşinci ve sonuncu Ferit Paşa Hükûmeti'ne mutedillerden Şeyhülislam Mustafa Sabri, Cemal ve Rıza

Tevfik girmiş, bu durum müfrit olarak nitelendirilen Sâdık Bey ve taraftarlarının hem hükûmet hem de eski fırka arkadaşları aleyhinde bulunmalarına neden olmuştur. Fırka, Damat Ferit Paşa'nın sağlık nedenleriyle istifa ettiğinin açıklanmasından kısa süre sonra 21 Ekim 1920'de Tevfik Paşa'nın başkanlığında kurulan son İstanbul hükûmeti zamanında hiçbir siyasî varlık gösterememiştir. Anadolu'da millî hareketin giderek güçlenmesiyle birlikte faaliyet sahası daralan Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarının büyük bölümü Büyük Taarruz'dan sonra firar etmiş ve 150'likler listesine alınmışlardır.

Ş. Can ERDEM

KAYNAKÇA

AL, Gülşah II. **Meşrutiyet Dönemindeki En Büyük Muhalefet Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, (Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.)

BİRİNCİ, Ali, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, İstanbul, 1990.

BİRİNCİ, Ali, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", **DiA**, 18, 507-511.

ERDEM, Ş. Can, "Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Ermeni Meselesine Yaklaşımı", **Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu**, İstanbul, 2007, 302-320.

GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, **Sultan Vahideddin Mütareke Gayyasında**, İstanbul, 1994.

GÜNER, Zekai - KABATAŞ, Orhan, **Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, Ankara, 1990.

KARAY, Refik Halit, **Minel-bab İlelmihrab**, İstanbul, 1992.

TEVFİK, Rıza, **Biraz da Ben Konuşayım** (haz. Abdullah Uçman), İstanbul, 1993.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C 2 Mütareke Dönemi, Hürriyet Vakfı Yayınları 1986, 264-307.

28/11/2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hurriyet-ve-tilaf-firkasi/?pdf=4529> adresinden erişilmiştir